

Kamila Kalinowska

Współczesny dyskurs skrajnie nacjonalistyczny na przykładzie francuskiego Frontu Narodowego oraz holenderskiej Partii Wolności

Streszczenie: W niniejszym artykule opisano i porównano dwa skrajnie nacjonalistyczne ugrupowania, jakimi są: francuski Front Narodowy pod przywództwem Marine Le Pen oraz holenderska Partia Wolności założona przez Geerta Wildersa. W publikacji zostały przedstawione najważniejsze postulaty, program tych organizacji oraz formy działania. Następnie przeprowadzono analizę komparatystyczną, która ukazała, iż francuska formacja ewoluuje w kierunku złagodzenia publicznego dyskursu, zaś holenderska nieustannie radykalizuje swój przekaz. W ostatniej części publikacji podjęto próbę określenia przyszłości obu ugrupowań, umieszczoną w szerszym kontekście funkcjonowania skrajnie nacjonalistycznych organizacji.

Słowa kluczowe: nacjonalizm, eurosceptycyzm, imigracja, Front Narodowy, Partia Wolności.

Nie jest rzeczą łatwą dokonać selekcji wśród tak różnorodnych ugrupowań skrajnie nacjonalistycznych, funkcjonujących w Europie. Dlatego, aby wydobyć te najbardziej reprezentatywne wobec całości zjawiska, autorka niniejszego artykułu zdecydowała się opisać i porównać dwa nacjonalistyczne ugrupowania istniejące w przestrzeni politycznej od wielu lat, posiadające swoje przedstawi-

cielstwo w parlamentach krajowych i parlamencie Unii Europejskiej, czyli francuski Front Narodowy pod przywództwem Marine Le Pen oraz holenderską Partię Wolności Geerta Wildersa. Na przykładzie Frontu Narodowego autorka pragnie pokazać, jak neofaszystowskie oblicze może ewoluować w nowoczesną, złagodzoną w oficjalnym dyskursie, formę dostosowaną do współczesności oraz jak zmieniły się postulaty, formuła i działanie tego ugrupowania. Natomiast analiza Partii Wolności ma za zadanie opisać, jak współczesna partia skrajnie nacjonalistyczna od początków swego istnienia w przestrzeni politycznej sukcesywnie radykalizuje swój dyskurs. Następnie autorka porówna obie partie oraz wyjaśni, w jaki sposób te ugrupowania stale poszerzają grono swoich zwolenników i na jakie zapotrzebowanie społeczne odpowiadają. Nakreślona zostanie także przyszłość polityczna owych ugrupowań. Oczywiście poniższa analiza będzie uwzględniać szerszy kontekst funkcjonowania skrajnie nacjonalistycznych partii w Europie Zachodniej, wymienione wyżej są jedynie przykładami, stanowiącymi jedną z wielu odpowiedzi na wyzwania współczesności.

Francuski Front Narodowy

Najbardziej znaną skrajnie prawicowo-nacjonalistyczną partią we Francji jest Front Narodowy (*Front National*, FN). Powstał on w 1972 r. jako koalicja kilku grup ekstremistycznych, spośród których istotną rolę odegrał *Ordre Nouveau* (ON)¹, a jego pierwsza oficjalna nazwa brzmiała *Front national pour l'unité française* (FNUF)². Na przewodniczącego wybrano Jean-Marie Le Pena, który od końca lat 40. XX w. do 2011 r. działał aktywnie na scenie politycznej. Podstawą programową tego antysystemowego ugrupowania od samego początku był nacjonalizm, antyglobalizm, ksenofobia, polityka an-

¹ R. Kilar, *Francuski Front Narodowy*, Kraków 2001, s. 25.

² E. Saint-Martin, *Profile analysis. The Front National: model for the radical right?*, Ottawa 2013, s. 8–9.

tyimigracyjna, protekcyjizm, populizm, eurosceptycyzm³. FNUP w pierwszych latach funkcjonowania był przede wszystkim zlepkiem różnych tendencji ultrapravicowych, w skład których wchodził silny w tej partii nurt neofaszystowski. Po ponad 10 latach istnienia na marginesie francuskiej sceny politycznej i towarzyszących mu niepowodzeniach wyborczych, opisanych dalej, nastąpił przełom związany ze zwycięstwem partii w wyborach lokalnych w mieście Dreux, który skutkował wzrostem popularności tej partii⁴. Od tego czasu Front Narodowy stanowi istotną siłę polityczną we Francji, mogącą liczyć na co najmniej 10-procentowe poparcie.

Dzisiejszy FN to typowa partia nacjonalistyczno-populistyczna i eurosceptyczna, którą charakteryzuje silne przywództwo charyzmatycznego lidera i scentralizowana struktura organizacyjna, oparta na liderze, Kongresie, Komitecie Centralnym oraz Radzie Krajowej⁵. Ma swoją siedzibę przy 76 rue des Suisses, Nanterre, wedle danych z 2015 r. liczy 80 tys. statutowych członków⁶. W ramach ugrupowania działa także młodzieżówka Front Narodowy Młodych. Osobowość i styl przywództwa nacechowany charyzmą samego założyciela ugrupowania, J.M. Le Pena, wskazuje, że to właśnie on był kluczową postacią dla Frontu Narodowego na różnych etapach rozwoju⁷. To on formułował ideologię Frontu, wielokrotnie głosząc w przestrzeni publicznej antysemityczne i rasistowskie hasła, negując także Holocaust, określając komory gazowe jako detal historii, za co wielokrotnie był karany. Córka lidera, Marine Le Pen, która objęła przewodnictwo w partii w 2011 r., podobnie jak ojciec, wyróżnia się charyzmą, polityczną przenikliwością i populizmem⁸. Przejmując tę

³ C.C. Delistraty, *Understanding the French Front National: immigration, unemployment, and priming*, New York 2014, s. 3.

⁴ R. Pankowski, *Neofaszyzm w Europie Zachodniej*, Warszawa 1998, s. 50.

⁵ Tamże, s. 86.

⁶ *Plus de 51.000 adhérents FN appelés à participer au congrès par correspondance*, „Le Parisien”, <http://www.leparisien.fr/>, 21.07.2015.

⁷ M.H. Williams, *A new era for French far right politics? Comparing the FN under two Le Pens*, „Análise Social” 2011, Vol. XLVI (201), s. 679–695.

⁸ J. Shields, *Marine Le Pen and the 'New' FN: A Change of Style or of Substance?*, „Parliamentary Affairs” 2013, nr 66 (1), s. 179–196.

funkcję, miała jeden cel – zerwanie z wizerunkiem partii skrajnie prawicowej o brunatnym zabarwieniu. Dlatego od samego początku liderka starała się dostosować do wymogów demokracji, by móc w niej funkcjonować jako partia umiarkowana. Hasła jednak pozostały podobne, jedynie przedstawiane są w bardziej przystępny, złagodzony sposób, np. w formie „nowego rasizmu”, który różnicuje ludzi na lepszych i gorszych nie w związku z rasą biologiczną, lecz z powodu odmienności kulturowych⁹.

Podjęto także próby „oddemonizowania” wizerunku, strategii i programu partii¹⁰, z którego usunięto radykalne i antysemityczne hasła, przedstawiając się jako obrońcy Żydów, kobiet i homoseksualistów¹¹ oraz skupiając się na atakowaniu instytucji finansowych, agencji ratingowych, korporacji międzynarodowych i instytucji Unii Europejskiej. Ponadto M. Le Pen promuje protekcyjizm i ultraliberalną politykę ekonomiczną oraz głosi, że wierzenia islamskie są sprzeczne z wartościami republikańskimi¹². Co ciekawe, poprzedni lider jako zwolennik integralnego nacjonalizmu był przeciwny wszystkiemu, co wiązało się z republiką, natomiast jego córka ogłosiła FN „partią republikańską”¹³. Jednakże M. Le Pen podkreśla, że dziś nie jest już aktualny konflikt pomiędzy lewicą i prawicą, ale ten między zwolennikami globalizacji a nacjonalistami. Ponadto po 2011 r. można zaobserwować zmiany organizacyjne, dzięki którym partia nie skupia się jedynie wokół charyzmatycznego lidera, lecz opiera się także na oddolnych strukturach i terenowych aktywistach, aby reagować na lokalne problemy¹⁴. Należy podkreślić, że wszystkie

⁹ J. Clifton, *What's in a name? Names, national identity, assimilation and the new racist discourse of Marine Le Pen*, „Pragmatics” 2013, nr 23:3, s. 403–420.

¹⁰ G. Ivaldi, *A new course for the French radical right?*, seminar „Up to the mainstream? Radical right parties in Western Europe. 2000–2013” University of Amsterdam, 19–20 June 2014, s. 1.

¹¹ M. Nowicki, J. Pawlicki, *Skrajny Front Europy*, „Newsweek” 2013, nr 43/13, s. 62–64.

¹² *Populis rethoric: Front National*, „Counterpoint European Parliament Election Briefing” 2014, nr 4, s. 3.

¹³ H.G. Betz, *The new Front National: Still a master case?*, „Recode” 2013, nr 30, s. 4.

¹⁴ G. Goodliffe, *From political fringe to political mainstream: The Front Natio-*

te „zmiany” mają wymiar jedynie marketingowy a nie rzeczywisty, których celem jest zdobycie jak największej ilości głosów. Aby przejąć władzę, w przystępnym opakowaniu próbuje się przemycać radykalne treści, które wypowiedane są znormalizowanym językiem, co przyciąga większe rzesze zwolenników.

Dlatego nadal znamienne dla FN są wątki antyimigranckie i autorytarne, tłumaczone narodowym interesem pod ogólnym hasłem sprzeciwu wobec multikulturalizmu oraz potrzebą obrony laickości państwa, która (według przywódczyni) nie ma nic wspólnego z rasizmem¹⁵. Liderka opowiada się za deportacją wszystkich niepracujących, nielegalnych i popełniających przestępstwa imigrantów. Dąży także do wycofania Francji z Unii Europejskiej i strefy euro¹⁶. Marine Le Pen w wyrafinowany sposób, dzięki stosowaniu nacjonalistyczno-populistycznych wątków, swoje skrajnie prawicowe idee zasiała w świadomości francuskich obywateli. W dodatku zdystansowała się od swojego ojca, długoletniego lidera partii¹⁷. Pozbyła się ważnych osobistości związanych bezpośrednio z poprzednim liderem. W 2015 r. zawieszono także członkostwo samego założyciela i honorowego przewodniczącego Frontu J.M. Le Pena¹⁸.

Program Frontu Narodowego oparty jest na nacjonalizmie gospodarczym i kulturowym, sformułowanym w języku pluralizmu politycznego i praw uniwersalnych. Ważnym wątkiem jest bezpieczeństwo, którego brak przedstawiany jest w formie apokaliptycznego scenariusza przestępczości i przemocy. Dlatego postuluje się zaostrzenie kar i natychmiastowe przeciwdziałanie patologicznym zjawiskom, żeby zredukować terroryzowanie dzielnic przez bandytów, w czym miałyby pomóc zwiększenie finansowania wymiaru sprawiedliwości o 25%¹⁹. Warto zwrócić uwagę, że oprócz klasycznych

nal and the 2014 municipal and european elections in France, <http://ecgi.ssrn.com/>, 21.07.2015.

¹⁵ M. Nowicki, J. Pawlicki, *Skrajny Front...*, s. 62–64.

¹⁶ C.C. Delistraty, *Understanding the French...*, s. 5.

¹⁷ E. Saint-Martin, *Profile analysis...*, s. 15.

¹⁸ K. Willsher, *Jean-Marie Le Pen suspended after Front National disciplinary hearing*, <http://www.theguardian.com/>, 21.07.2015.

¹⁹ M.H. Williams, *A new era...*, s. 679–695.

dla tej partii haseł antyimigranckich dotyczących bezpieczeństwa, *establishmentu*, ostrożnie włączono także aktualne sprawy, jak antyglobalizm, sprzeciw wobec euro, Brukseli i islamizacji. Jednakże, co znamienne dla tego typu retoryki, wszelkie postulaty tłumaczone są koniecznością obrony suwerenności narodu. Ponadto skupiono się w przewadze na sprawach ekonomicznych²⁰ i społecznych, w celu zademonstrowania kompleksowego i spójnego programu wyborczego, który wychodzi daleko poza kluczowe dla tej partii kwestie, jak bezpieczeństwo i imigracja. Jednakże nie sposób nie zauważyć, że krytykowanie globalizacji podejmowane jest ze względów nacjonalistycznych a nie socjoekonomicznych. Front Narodowy określa bowiem rosnącą ekonomiczną współzależność i integrację mianem globalizacji, która służy do wyrównywania kulturowych i narodowych różnic. Wzywa także do przywrócenia suwerenności narodowej w celu odnowienia kulturowych i moralnych prerogatyw rodzin i społeczeństwa, które stanowią naród i pielęgnują jego tożsamość oraz wartości. W kwestii imigracji program wyraźnie sugeruje, że przybyśże z krajów Trzeciego Świata, przyjęci w ramach wielokulturowości, są zagrożeniem dla francuskiej tożsamości narodowej. Sprzeciw ten jest jednak wyrażany przez Front za pomocą haseł suwerenności gospodarczej i krytyki neoliberalnej gospodarki w ogóle, co zapewnia obronę przed zarzutami o ksenofobię i rasizm²¹. Ponadto wedle klasyfikacji opisaną m.in. w artykule *Redivivus eurosceptycyzmu w Polsce – na przykładzie wybranych partii i ugrupowań politycznych*²² Front Narodowy z pewnością można zaliczyć do grupy *europophobe* (eurofobów), a w jej ramach do grupy *euorejects* (europrzeciwników), którzy kwestionują integrację europejską i UE jako całość, wpisując się tym samym w poglądy *europessimist* (europesymistów), gdyż uważają, że Unia zmierza w złym kierunku. Potwierdzają to wszystkie wy-

²⁰ Zob. M. Mietelski, *Poglądy gospodarcze europejskich ruchów nacjonalistycznych*, „Polityka Narodowa” 2012, nr 12, s. 180–185.

²¹ G. Goodliffe, *From political...*, 21.07.2015.

²² K. Kalinowska, *Redivivus eurosceptycyzmu w Polsce – na przykładzie wybranych partii i ugrupowań politycznych*, „Unia Europejska. Perspektywy Społeczno-Ekonomiczne” 2014, nr 6, s. 15–26.

powiedzi M. Le Pen, dotyczące Unii Europejskiej i strefy euro oraz program Frontu Narodowego.

Ów program to także synteza tradycyjnych kwestii lewicowych i socjalistycznych. Polityka społeczna być może realizowana jedynie w oparciu o silne państwo z jego kompetencjami regulacyjnymi i ochronnymi. Byłby to powrót do tradycyjnej polityki francuskiej, czyli etatyzmu. W programie zaznaczono też silny sektor publiczny, który byłby gwarantem równości obywateli. Ową równość rozumie się też przez sprawiedliwość społeczną w opodatkowaniu i redystrybucji. Tradycyjny Front Narodowy wzywał do obniżenia podatków w ogóle, natomiast nowoczesny Front proponuje podatek progresywny, który uzależniony jest od dochodów²³. Jak widać, w programie gospodarczym populistycznie połączono równość, suwerenność, silne państwo, laicyzację, milczącą większość, przy jednoczesnej krytyce elit będących u władzy, posądzanych o zaprzepaszczenie tych ideałów. Innymi słowy, hasła programowe pozostały te same, jednak przedstawiane są w bardziej przystępny, złagodzony sposób w dyskursie populizmu, który sprawia, że ta partia skrajnie prawicowo-nacjonalistyczna postrzegana jest jako ugrupowanie umiarkowane.

Warto podkreślić, że po objęciu przywództwa w partii przez M. Le Pen w wyborach prezydenckich w 2012 r. uzyskała ona 17,9% głosów, znajdując się na trzecim miejscu²⁴. W tym samym roku Front zdobył prawie 13,6% głosów w wyborach parlamentarnych, wprowadzając do Zgromadzenia Narodowego, po długiej nieobecności, dwóch swoich posłów²⁵. Tak dobry wynik wyborczy został spowodowany m.in. kryzysem gospodarczym, czego konsekwencją był spadek poparcia obywateli dla Unii Europejskiej i partii rządzącej, które obwiniano za zaistniałą sytuację. Dlatego otworzyła się przestrzeń w systemie dla Frontu Narodowego ze zdecydowanym, radykalnym programem, będącym w opinii wielu receptą na wszelkie problemy. Sondáže przedwyborcze wskazywały nawet, że M. Le Pen

²³ H.G. Betz, *The new Front...*, s. 8.

²⁴ G. Goodliffe, *From political fringe...*, 21.07.2015.

²⁵ *Wyniki wyborów parlamentarnych we Francji: Lewica zdobyła 47 procent głosów*, <http://www.polskatimes.pl/>, 10.07.2015.

jest najlepszą kandydatką na prezydenta²⁶. W 2014 r. w wyborach municypalnych FN wprowadził aż 11 merów w miastach powyżej 10 000 mieszkańców i 1498 radnych do rad miejskich (w 2008 r. było to zaledwie 58 mandatów), co pozwoliło partii sprawować kontrolę w największych francuskich miastach oraz przygotować potencjalnych kandydatów do kolejnych wyborów²⁷. Niemalże natychmiast po obsadzeniu urzędów w niektórych miastach przedstawiciele Frontu zakazali budowy meczetów, usunęli unijne flagi z budynków, jak np. w miejscowościach Mantes-la-Ville i Fréjus²⁸. W tym samym roku Front Narodowy w wyborach europejskich uzyskał 24,86% poparcia, w wyniku czego M. Le Pen wraz z 22 członkami tej partii weszła w skład Parlamentu Europejskiego²⁹. Do dziś FN cieszy się stałym poparciem w wyborach parlamentarnych na poziomie 10–13%, gdyż wyborcy uwierzyli w retorykę Frontu mówiącą o tym, że kryzys ekonomiczny w ich kraju jest spowodowany przez obecność licznych imigrantów.

Po analizie powyższych wyników zauważyć można bardzo wyraźny wzrost poparcia dla Frontu Narodowego po objęciu przewodnictwa w partii przez M. Le Pen. Zmiany wizerunkowe, programowe, kampanijne a także sytuacja kryzysowa w Europie, spadek poparcia dla elit rządzących, spadek poziomu życia przeciętnego obywatela, wzrost liczby imigrantów – to tylko niektóre z wielu czynników mogących w najbliższym czasie pozwolić temu ugrupowaniu wprowadzić wielu swoich posłów do parlamentu Francji, które nie jest już uważane za skrajną prawicę, lecz jako umiarkowaną partię osadzoną w mainstreamie politycznym.

Wysiłki Frontu stworzenia i utrzymania swojego wizerunku partii umiarkowanej badacze uznają za udane, co pokazują chociażby sondaże, wedle których aż 40% Francuzów już w 2013 r. utożsamiało się z programem Frontu, a co drugi robotnik chce zagłosować na tę

²⁶ M.H. Williams, *A new era...*, s. 679–695.

²⁷ G. Goodliffe, *From political fringe...*, 21.07.2015.

²⁸ *Francja: Front Narodowy wprowadza zmiany w kilku miastach*, portal „Nie dla islamizacji Europy”, <http://ndie.pl/>, 21.07.2015.

²⁹ C. Gilia, *Frontul Național francez – surpriza alegerilor europene din 2014?*, „Sfera Politicii” 2014, nr 3 (179), s. 35–45.

partię³⁰. Jednak Front pozwala sobie na manifestacje polityczne, które zdradzają prawdziwe oblicze partii. Przykładowo M. Le Pen w maju 2013 r. podczas wystąpienia w Lyonie, bastionie prawicowego ekstremizmu, porównała modlących się na ulicach muzułmanów do czasów niemieckiej okupacji, z tym że bez czołgów i żołnierzy³¹, za co pozbawiona została immunitetu³². Zainicjowała także kampanię przeciwko wprowadzeniu mięsa *halal* do szkolnych stołówek, określając to naruszeniem świeckiego charakteru instytucji. W 2012 r. ogłosiła też, że 100% mięsa w rejonie Paryża i 45% w całym kraju pochodzi z muzułmańskiego rytualnego uboju. Informacja była fałszywa, jednak miała posłużyć jako ostrzeżenie, jakoby Francuzom miała grozić niewidzialna islamizacja³³. W związku z powyższym wielu obserwatorów zauważa, że Front ma też drugą twarz, która odznacza się wyraźnym radykalizmem światopoglądowym. I dopóki będzie mu brakować głosów do zdobycia władzy, do tego czasu będzie podtrzymywał pozory, że jest zwolennikiem demokracji. Jest w swej istocie ruchem protestu, dysponującym w minimalnym stopniu programem pozytywnym. Zaś cele, które sobie stawia, takie jak zmniejszenie liczby imigrantów i zapobieżenie jej dalszemu wzrostowi, wzmocnienie prawa i porządku, ograniczenie nadmiernego interwencjonizmu państwowego oraz podatków, są bardzo popularne w społeczeństwie³⁴. Dlatego stale rosnąca popularność FN powinna wzbudzić czujność władz, które jednak zdają się nie dostrzegać powagi tego niebezpiecznego zjawiska.

Holenderska Partia Wolności

Nie ulega wątpliwości, że od 2006 r. Holandia odnotowała znaczny wzrost poparcia dla nacjonalistycznego prawicowego populizmu

³⁰ M. Nowicki, J. Pawlicki, *Skrajny Front...*, s. 62–64.

³¹ H.G. Betz, *The new Front...*, s. 9.

³² M. Nowicki, J. Pawlicki, *Skrajny Front...*, s. 62–64.

³³ M. Nowicki, *Marine Le Pen. Dokąd doprowadzi Front Narodowy?*, świat. newsweek.pl, 14.07.2015.

³⁴ R. Kilar, *Francuski Front...*, s. 53–73.

w wyniku utworzenia Holenderskiej Partii Wolności (*Partij Voor de Vrijheid* – PVV)³⁵. Partia ta, zdecydowanie młodsza od francuskiego Frontu Narodowego, została założona przez G. Wildersa, początkowo konserwatywnego liberała, a obecnie reprezentującego własną wersję nacjonalistycznego populizmu, opartą głównie na obronie przed islamem zachodnich liberalnych wartości³⁶. PVV powstało m.in. wskutek wystąpienia G. Wildersa z Liberalnej Partii Ludowej, która zaczęła popierać akcesję Turcji do Unii Europejskiej³⁷.

Ugrupowanie to przez badaczy określone zostało jako nowa radykalna prawica, ideologicznie nacjonalistyczno-demokratyczna, ale bez powiązań ze starym pravicowym radykalizmem³⁸. Jednak mimo braku takich korzeni partia głosi typowe dla tej opcji hasła, jak nacjonalizm i sprzeciw wobec imigracji. Wielu badaczy określa PVV, ze względu na stosowaną strategię polityczną, jako populistów, lokując ich na prawej, radykalnej stronie sceny politycznej. Partia Wolności zaliczana jest do grupy populistycznej skrajnej prawicy funkcjonującej w Europie (*Populist Radical Right* – PRR), do której przypisuje się także Francuski Front Narodowy³⁹.

Już w momencie utworzenia partii G. Wilders z jednej strony głosił sprzeciw wobec imigracji i ponadnarodowej współpracy, ponieważ według niego stanowią one zagrożenie dla tożsamości narodowej. Z drugiej strony natomiast znamienne dla niego było populistyczne formułowanie polityki jako moralnego konfliktu pomiędzy skorumpowanymi elitami i cnotliwymi ludźmi i dążenie do zbudowania

³⁵ Niektóre źródła podają jednak, że PVV utworzono w 2005 r., zob. J. Crewson, *Geert Wilders and the Dutch Party for Freedom: A turn towards the centre?*, Windsor 2014, s. 3.

³⁶ K. Vossen, *Classifying Wilders: The ideological development of Geert Wilders and his Party of Freedom*, „Politics” 2011, vol 31 (3), s. 179–189.

³⁷ M. Spoerri, *Netherlands: Geert Wilders, the Dutch “cricket”*, Istituto per gli Studi di Politica Internazionale Commentary, 2013, <http://www.ispionline.it/>, 23.06.2015.

³⁸ H. Moors, L. Balogh, J. van Donselaar, B. de Graaf, *Polarisatie en radicalisering in Nederland. Een verkenning van de stand van zaken in 2009*, Tilburg 2009, s. 97 oraz J. van Donselaar, P.R. Rodrigues, *Monitor Racisme & Extremisme*, Amsterdam 2008, s. 72.

³⁹ J. Crewson, *Geert Wilders...*, s. 6.

ustroju, w którym ludzie cnotliwi uzyskają głos przeważający. Wedle klasyfikacji opisanej we wspomnianym wyżej artykule *Redivivus eurosceptycyzmu w Polsce – na przykładzie wybranych partii i ugrupowań politycznych*, PVV można z pewnością zaliczyć do grupy *euro-rejects*, czyli europrzeciwników⁴⁰. Ugrupowanie doskonale wpisuje się właśnie w taki dyskurs, gdyż wielokrotnie przedstawiało się jako najbardziej radykalny przeciwnik integracji, potępiający niedemokratyczną multikulturową i elitystyczną Unię Europejską⁴¹. Lider wierzy, że opuszczenie unijnych struktur przyczyni się do dobrobytu Holendrów i suwerenności kraju.

Badacze zauważają także zamiłowanie G. Wildersa do hierarchicznie zorganizowanego społeczeństwa, w którym panuje prawo i porządek, opór wobec globalizacji kulturowej i ekonomicznej, preferowanie tradycyjnych wartości rodzinnych, skłonności do tworzenia teorii spiskowych, nadawanie drugorzędno znaczenia dla niektórych spraw społeczno-ekonomicznych i polityki zagranicznej. Lider jest też radykalnym islamofobem, opierającym swój przekaz na apokaliptycznych teoriach spiskowych mówiących o groźbie islamizacji Europy („Tsunami islamizacji”). Sam islam nazywa „faszystowską ideologią”⁴². Dąży także do marginalizacji muzułmanów poprzez apelowanie o wprowadzenie zakazu dla Koranu, propozycję podatku *head-rag tax* (tzw. podatku chustowego) i wydalenie wszystkich muzułmanów z Europy, którzy nie stosują się do zachodnioeuropejskich wartości. Podobne obostrzenia mają dotyczyć wszystkich imigrantów, szczególnie tych popełniających zbrodnie oraz tych, którzy nie dostosowali się do holenderskiej kultury. Z kolei przybysze zachowujący się poprawnie mogą zostać w kraju, jednak przez 10 lat nie może im przysługiwać żadna opieka socjalna. W dodatku w szkołach większy nacisk powinien być położony na holenderską historię i niderlandzki

⁴⁰ K. Kalinowska, *Redivivus eurosceptycyzmu...*, s. 15–26.

⁴¹ S. van Kessel, *Euro-enthusiasm, euro-rejection, and various shades of grey: The 2014 European Parliament election campaign in the Netherlands*, „Commentary” 2014, nr 18, s. 3.

⁴² Ch. De Landtsheer, L. Kalkhoven, *The imagery of Geert Wilders, leader of the Dutch Freedom Party (PVV)*, <http://paperroom.ipsa.org>, 22.06.2015.

język⁴³. Sam lider w kwestii islamu określa siebie jako zaledwie „nietolerancyjnie nietolerancyjnego”⁴⁴. Swoje tezy zawarł w dwóch publikacjach: *Marked for death: Islam’s war against the West and me* oraz *Ten point plan to save the West*⁴⁵. Jednakże oprócz wyznawców islamu lider PVV przejawia także wrogość wobec pracowników z Polski, Bułgarii i Rumunii. Jest silnie zorientowany nacjonalistycznie, broni holenderskich narodowych interesów, wartości, neguje Unię Europejską i międzynarodowe misje pokojowe⁴⁶. Te poglądy wpisują się w neofaszystowską retorykę, mówiącą o tym, że liberalizm i demokracja, zrównujące wszystkich ludzi poprzez nadawanie im praw, skutkuje właśnie powstaniem relatywizmu kulturowego, który spowodował wzrost przestępczości, ekspansjonizmu oraz faszystowską kulturę islamu w Europie Zachodniej⁴⁷. Warto także dodać, że w 2007 r. G. Wilders paradoksalnie został okrzyknięty przez holenderską prasę politykiem roku⁴⁸.

Co może się okazać interesujące, G. Wilders odżegnuje się od antysemityzmu, gdyż często podkreśla znaczenie chrześcijańsko-żydowskich korzeni Europy, przedstawiając się jako przyjaciel Izraela. Dlatego w różnych kręgach został pozytywnie bądź negatywnie nazwany „przyjacielem Żydów” czy nawet *philosemite* co można przetłumaczyć jako filosemitę, czyli idealizującego obraz tej grupy etnicznej. Jednak takie podejście to tylko próba wzbudzenia sympatii poprzez budowanie fałszywego obrazu samego siebie. Członkowie z PVV są świeckimi fundamentalistami i szacunek do Izraela jest wyrażany w bardzo ograniczony sposób. Sam G. Wilders swoje sympatie wyraża w selektywny sposób. Jest przychylny wobec Żydów, którzy również

⁴³ P. Lucardie, G. Voeman, *Geert Wilders and The Party for Freedom in Netherlands*, [w:] *Exposing the demagogues. Right-wing and national-populist parties in Europe*, red. K. Grabow, F. Hartleb, Brussels 2013, s. 193.

⁴⁴ *Netherlands Islam freedom: Profile of Geert Wilders*, <http://www.bbc.com/>, 24.06.2015.

⁴⁵ R. Wilson, P. Hainsworth, *Far right parties and discourse in Europe: A challenge for our times*, Brussels 2012, s. 12.

⁴⁶ K. Vossen, *Classifying Wilders...*, s. 179–189.

⁴⁷ J. Crewson, *Geert Wilders...*, s. 5.

⁴⁸ *Netherlands Islam...*, 24.06.2015.

należą do skrajnej prawicy, przyjażniąc się np. z ministrem spraw zagranicznych Avigdorem Liebermanem czy też Arjehem Eldadem. Obaj są skrajnie prawicowymi politykami i dążą do wypędzenia Arabów z Izraela. Dlatego G. Wilders im sprzyja, bowiem podobnie jak on zwalczają fundamentalizm islamski. Z kolei tych sympatyzujących z lewicą PVV nie uznaje za prawdziwych Żydów, określając ich Lewicowym Kościołem wspierającym Islam⁴⁹.

Program PVV określić można jako mieszankę nacjonalizmu, populizmu, antyislamizmu, konserwatyzmu i liberalizmu. W przeciwieństwie do innych wątków ideologicznych liberalizm programowy jest bardzo słabo zaznaczony, podczas gdy inne zostały jeszcze bardziej wzmocnione. Dla powyższego programu znamienne jest wyraźne ograniczanie praw muzułmanów sprowadzone wręcz do radykalnej dyskryminacji, nacjonalizm holenderski i pochwała silnego państwa a nawet wątki ekologiczne. Wszystko to oparte jest na populistycznym dyskursie. Co ciekawe, w programie wyborczym z 2010 r. wyraźnie została podkreślona kwestia referendum, które mają stanowić najważniejszy instrument bezpośredniej demokracji, określonej jako *sparkling democracy*⁵⁰, czyli iskrzącej demokracji. Uzasadniono to argumentem, że ludzie a nie elity powinni mieć możliwość wypowiedziania się we wszystkich ważnych kwestiach.

Holenderska Partia Wolności w wyborach w 2010 r. stała się trzecią największą partią w parlamencie Holandii, notując wzrost poparcia z 5,9% do 15,5%, zdobywając tym samym 24 mandaty⁵¹. Po tych wyborach PVV było też ważnym graczem w tworzeniu nowego rządu koalicyjnego. Porozumienie zawiązано na warunkach G. Wildersa, który zobowiązał się wspierać rząd w wybranych przez siebie kwestiach⁵². O znaczeniu PVV stanowi fakt, że wiosną

⁴⁹ E. Gans, *Anti-antisemitic enthusiasm & selective philosemitism, Geert Wilders, the PVV and the Jews*, tekst przemówienia na konferencji „Antisemitism in Europe Today: The phenomena, the conflicts” 8–9 listopada 2013, s. 1.

⁵⁰ K. Vossen, *Different flavours of populism in the Netherlands. Four-case studies*, <https://soc.kuleuven.be/web/files/11/72/W07-15.pdf>, 29.06.2015.

⁵¹ R. Wilson, P. Hainsworth, *Far right...*, s. 7.

⁵² H. Bovekerk, *Prototypical fascism in contemporary Dutch politics*, Tilburg 2011, s. 5.

2012 r. G. Wilders wycofał poparcie dla rządu ze względu na nieporozumienia dotyczące polityki oszczędnościowej, co spowodowało przyspieszone wybory we wrześniu tego samego roku⁵³. Mimo że w wyborach w 2012 r. PVV straciło 9 mandatów, uzyskując zaledwie 10,1% głosów i 15 przedstawicieli⁵⁴, nadal pozostaje jedną z najbardziej znanych i kontrowersyjnych partii w Holandii. Dowodem może być opublikowanie na blogu G. Wildersa najnowszych sondaży, wedle których PVV zdobyłoby 24 miejsca w parlamencie, tyle samo, co Partia Liberalna, gdyby wybory odbyły się 30 czerwca 2015 r. Były to dwa najwyższe wyniki w owym sondażu⁵⁵. W ostatnich wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 r. partia zdobyła 13,32%, uzyskując trzeci wynik w kraju i mandaty dla 4 europosłów.

Z całą pewnością spadek popularności w wyborach z 2012 r. był skutkiem bardzo agresywnej antyunijnej kampanii, a także zradyzalizowaniem głoszonych poglądów w wielu kwestiach⁵⁶. W kampanii tej głoszono slogan „Hún Brussel, óns Nederland”⁵⁷ („Ich Bruksela, nasza Holandia”), mający na celu argumentację, że UE straciła poparcie Holendrów, którzy chcą wycofania kraju ze struktur unijnych i strefy euro⁵⁸. Powstała także strona internetowa „Zatrzymać europejskich złodziei”, nawiązująca do wysokich pensji unijnych urzędników⁵⁹. Natomiast Holendrzy w tych wyborach poparli m.in. liberalną Partię Pracy z jej tradycyjną prounijną postawą⁶⁰.

⁵³ J. Crewson, *Geert Wilders...*, s. 3.

⁵⁴ C. Deloy, *Victory for the pro-european parties in general election in the Netherlands*, „Political issues: European elections monitor”, <http://www.robert-schuman.eu/>, 1.07.2015.

⁵⁵ L. van Vliet, *Weinig verschuivingen in laatste De Stemming voor reces „EenVandaag Opiniepanel”*, <http://opiniepanel.eenvandaag.nl/>, 8.07.2015.

⁵⁶ P. Lucardie, G. Voeman, *Geert Wilders...*, s. 190.

⁵⁷ PVV, *Hún Brussel, óns Nederland. Verkiezingsprogramma 2012–2017*, The Hague 2012.

⁵⁸ A. Schout, J.M. Wiersma, *The Dutch paradox*, European Council of Foreign Relations 2012, <http://www.ecfr.eu/>, 24.06.2015 oraz A. Schout, J.M. Wiersma, *For as well as against. The Dutch-EU paradox*, Haga 2012, <http://www.clingendael.nl/>, 30.06.2015.

⁵⁹ J. Crewson, *Geert Wilders...*, s. 13.

⁶⁰ M. Spoerri, *Netherlands: Geert...*, 23.06.2015.

Lider PVV wyraźnie zaistniał w światowej opinii podczas obchodów 9. rocznicy zamachów na World Trade Center 11 września 2010 r. Odwiedził wtedy Strefę Zero w Nowym Jorku i w swym przemówieniu skrytykował plany budowy islamskiego centrum w pobliżu miejsca katastrofy, przeciwstawiając siły dżihadu z nowojorską tradycją tolerancji, opartej na przywiązaniu do własnego kraju⁶¹. Zasłynął także kontrowersyjnym 17-minutowym filmem *Fitna*, który zestawia Koran z zamachami z 11 września i innymi atakami. W filmie tym cytowane są fragmenty Koranu, mówiące o zabijaniu niewiernych i szerzeniu islamu na cały świat przez podbój, co podparte jest wypowiedziami hierarchów w meczetach. Z kolei w 2014 r. lider nakleił na drzwiach do swojego parlamentarnego biura naklejkę z arabskim napisem tłumaczonym jako „Islam to kłamstwo, Mohammed jest zbrodniarzem, Koran jest trucizną”, która jest parodią flagi Arabii Saudyjskiej⁶². W maju tego samego roku przed siedzibą Parlamentu Europejskiego lider publicznie wyciął gwiazdkę z flagi Unii Europejskiej, by następnie rozłożyć flagę holenderską na znak wypisania rodzimego kraju z europejskich struktur⁶³.

Według specjalistów od 2007 r. przemowy lidera, który *de facto* jest doskonałym mówcą, stały się bardziej wulgarne i bezceremonialne. Zaczął np. oskarżać parlament o kłamstwa, nazwał premiera „knettergek” (oszałałym), nawołując do niego „doe normaal man!” (zachowuj się)⁶⁴. Również marokańscy przestępcy zaczęli być przez niego określani jako uliczni terroryści lub muzułmańscy koloniści. Z kolei Antyle Holenderskie nazwał „gniazdem oszustów” (które powinno być „sprzedane na e-bay’u”) a chusty na głowę obraźliwie „head-rags”. Ta rosnąca wulgarność i mocniejsza identyfikacja z ludźmi wysuwają na pierwszy plan jego dwie słynne przemowy z 2008 i 2009 r., w których mówił o klasycznych w retoryce populizmu dwóch narodach, które stoją naprzeciw siebie, czyli fałszywy naród

⁶¹ *Netherlands Islam...*, 24.06.2015.

⁶² J. Crewson, *Geert Wilders...*, s. 66.

⁶³ J. Staal, *To make a world, part I: Ultrnationalism and the art of stateless state*, <http://www.e-flux.com/>, 8.07.2015.

⁶⁴ P. Lucardie, G. Voeman, *Geert Wilders...*, s. 200.

postępowej elity, wydającej podatki na swoje hobby i pozwalającej na islamizację, i prawdziwy naród ciężko pracujących ludzi, którzy cierpią przez marokańskich terrorystów i wysokie opodatkowanie⁶⁵. Mimo takich wypowiedzi sam lider nie zgadza się, aby nazywać go nacjonalistą, lecz patriotą, co znamienne jest właśnie dla skrajnie nacjonalistycznego toku rozumowania.

W 2010 r. polityk stanął przed sądem, oskarżony o rozpowszechnianie nienawiści i dyskryminacji. Został jednak uniewinniony i mimo że sąd stwierdził, że niektóre jego wypowiedzi są podżeganiem do dyskryminacji, są niegrzeczne i mają zapalny charakter, to kwalifikują się jeszcze w dopuszczalnych granicach⁶⁶. Jednakże G. Wilders od 2004 r. przebywa pod permanentną ochroną i mieszka pod różnymi adresami. Jest to spowodowane głoszeniem radykalnych antyislamskich haseł oraz dwoma wydarzeniami, które przestraszyły lidera. Pierwsze to wspomniane wcześniej morderstwo Pima Fortuyna w 2002 r., drugie natomiast to brutalny mord na holenderskim kontrowersyjnym reżyserze Theo van Goghu w 2004 r. dokonany przez muzułmańskiego radykała.

Nie ulega wątpliwości, że G. Wilders zmienił polityczny krajobraz swojego kraju w zaledwie kilka lat. W dużej mierze jego sukces zagwarantowały kontrowersyjne poglądy i silna postawa polityczna. Jednakże partia ta znacznie odróżnia się od Frontu Narodowego, Brytyjskiej Partii Narodowej, Interesu Flamandzkiego czy austriackiej Partii Wolności, mimo że nie była pierwsza w głoszeniu islamofobicznych poglądów.

Geert Wilders i Marine Le Pen – droga ku władzy?

Porównywanie skrajnie nacjonalistycznych ugrupowań jest niezwykle trudnym zadaniem, gdyż każde z nich wypracowało swój własny styl i indywidualne połączenie różnych nurtów ideologicznych. Jednakże pewne wątki występują w każdej z tego typu partii, jak

⁶⁵ K. Vossen, *Different flavours...*, 29.06.2015.

⁶⁶ H. Bovekerk, *Prototypical fascism...*, s. 54.

np. silna orientacja nacjonalistyczna i populistyczna, preferowanie rządów silnej ręki, antyliberalizm, antykapitalizm, wrogość wobec obcych oraz dążenie do homogeniczności kulturowej, często wyrażanych w umiarkowanej retoryce i symbolice, maskującej radykalizm, szowinizm, ksenofobię oraz rasizm. Najbardziej interesującą kwestią jest fakt, że PVV, inaczej niż francuski FN i inne partie skrajnie nacjonalistyczne, nie podjął retoryki antysemitycznej, lecz przeciwnie, wyraża stanowisko wyraźnie proizraelskie. Sympatia ta, opisana wyżej, traktowana jest przez lidera jednak w sposób bardzo selektywny. Również, inaczej niż liderzy innych skrajnie nacjonalistycznych partii, G. Wilders nieczęsto pojawia się publicznie, rzadko dopuszcza także do bezpośredniego kontaktu z osobami, których interesy reprezentuje. Jego partia nie ma także struktury ani zdefiniowanego członkostwa, jest typem *one-man party*, co także wyróżnia go spośród innych ugrupowań, jak np. Front Narodowy, który oprócz wyraźnej struktury od 2011 r. stał się typem *catch-all*. Równie ciekawe jest stanowisko wobec rodziny, PVV nie wspiera tradycyjnych wartości, lecz optuje za prawami osób homoseksualnych, legalizacją aborcji i eutanazji, chociaż M. Le Pen także podkreślała (sprzecznie ze skrajnie prawicową logiką), że muzułmanie nie respektują praw osób homoseksualnych, co przysporzyło jej wielu zwolenników wśród osób o odmiennej orientacji i miana ikony – *gay icon*⁶⁷. Jednakże Front Narodowy sprzeciwia się małżeństwom osób tej samej płci.

Geert Wilders odrzuca też współpracę z europejską skrajną prawicą w postaci Frontu Narodowego czy belgijskiego Interesu Flamandzkiego, co jest ewenementem, gdyż zazwyczaj takie organizacje wspierają się zarówno oficjalnie, jak i nieoficjalnie⁶⁸. Z drugiej jednak strony wynika to z samej retoryki nacjonalizmu, gdyż każda jego odmiana zakłada wyższość jednej nacji nad drugą, co zdaje się nie do pogodzenia przez organizacje pochodzące z innych narodów. Jednak, mimo że PVV nie stanowi klasycznej skrajnej prawicy, to jego postawa anyislamska, wrogość wobec cudzoziemców, zagorzały

⁶⁷ J. Lichfield, *Front National fear of gay lobby: Marine Le Pen appoints Sebastian Chenu as cultural adviser*, <http://www.independent.co.uk/>, 21.08.2015.

⁶⁸ M. Spoerri, *Netherlands: Geert...*, 23.06.2015.

sprzeciw wobec Unii Europejskiej, nadal są znamienne dla tej skrajnej opcji politycznej i stanowią doskonale narzędzie polaryzowania holenderskiej sceny politycznej. Aczkolwiek w 2013 r. G. Wilders i M. Le Pen spotkali się i uzgodnili, że będą prowadzić dalsze rozmowy dotyczące wspólnego projektu politycznego⁶⁹, lecz do tej pory (do sierpnia 2015 r.) taka współpraca nie została podjęta.

Ostatnią ważną podkreślenia różnicą jest antyislamski dyskurs. Geert Wilders w mocnych słowach wypowiada się o muzułmanach, porównując Koran do *Mein Kampf*, żądając wypędzenia z kraju wyznawców islamu. Często obraża ich na swojej stronie internetowej, stworzył także internetowy portal, który miał za zadanie gromadzić donosy na imigrantów ze Środkowo-Wschodniej Europy, szczególnie z Polski, Rumunii i Bułgarii. Nie bez przyczyny ma też całodobową ochronę i mieszka pod różnymi adresami. Wiele razy dostawał też pogróżki ze strony radykałów muzułmańskich, wyznaczono nawet za niego nagrodę pieniężną. Natomiast M. Le Pen, w przeciwieństwie do swojego ojca oraz G. Wildersa, od 2011 r. unika agresywnego antyislamskiego języka, podkreśla jedynie w uniwersalnych słowach, że islam stanowi dla Francji niebezpieczeństwo. Jej strategią jest także wskazywanie przykładów, gdzie społeczność muzułmańska narusza francuską laickość, jak np. modlący się muzułmanie na ulicach. Z drugiej strony M. Le Pen nie sprzeciwia się budowie meczetów, jedynie nie zgadza się na finansowanie tych budowli z budżetu państwa, gdyż byłoby to niezgodne z laickością Francji.

Mimo wielu różnic warto też zwrócić uwagę na to, co łączy obie partie, czyli przede wszystkim charyzmatyczny lider, stosowanie populizmu, wyznawanie skrajnie pojmowanego nacjonalizmu, mieszanie haseł prawicowych i lewicowych, zwrócenie uwagi na sprawy społeczne, wrogość wobec innych narodowości (szczególnie muzułmanów i tzw. pracowników ze Wschodu), sprzeciw wobec Unii Europejskiej (*euorejects*), traktatów ponadnarodowych, wspólnej waluty czy strefy Schengen. To także radykalny język, mocne kampanie przemawiające do wyobraźni, stosowanie argumentów dotyczących bezpieczeństwa, suwerenności kraju, jedności narodowej,

⁶⁹ M. Nowicki, J. Pawlicki, *Skrajny Front...*, s. 62–64.

przedstawianie się jako reprezentant milczącej większości, sprzeciw wobec obecnych elit władzy, szczególna niechęć do lewicy. Obie partie nie kryją swych sympatii do rządów silnej ręki w silnym państwie, ograniczenia praw imigrantów, zaostrzenia kar i prawa w ogóle, co bezpośrednio można wiązać z chęcią wykorzystania instytucji demokratycznych do zdobycia legalnej większości w parlamencie, przejęcia władzy i zaprowadzenia swojego porządku, który może z demokracją mieć niewiele wspólnego. Ponadto oba ugrupowania używają tych samych kolorów w logo partii: niebieskiego, czerwonego i białego. Emblem PVV przedstawia ptaka w locie ubarwionego wymienioną kolorystyką, natomiast logo FN to trójkolorowe płomienie.

Nie ulega wątpliwości, że obie partie zakorzeniły się w systemach, w których funkcjonują, osiągając tym samym drugi stopień neofaszyzmskiego cyklu rozwoju według klasyfikacji Roberta O. Paxtona. PVV w holenderskich Stanach Generalnych aktualnie reprezentuje 15 posłów i 10 senatorów, natomiast FN ze względu na francuski system wyborczy w Zgromadzeniu Narodowym zaledwie 2 posłów, jednak wybory prezydenckie pokazują prawdziwy potencjał tego ugrupowania, jak chociażby uzyskanie w 2012 r. 17,9% głosów i trzeciego miejsca przez M. Le Pen. Obie partie natomiast mają odpowiednio 4 i 23 przedstawicieli w Parlamencie Europejskim, w którym nie tworzą żadnej frakcji i zaliczają się do grupy niezrzeszonej. W ocenie autorki zarówno holenderska Partia Wolności G. Wildersa, jak i francuski Front Narodowy M. Le Pen w obliczu nieustającego kryzysu społeczno-gospodarczego mają realną szansę na zdobycie władzy w przyszłości, gdyż ich proste odpowiedzi na trudne pytania, wskazywanie winnych tej złej sytuacji i proponowanie recepty na wszystkie problemy, z którymi borykają się społeczeństwa europejskie, trafiają na podatny grunt. To może zaowocować w przyszłości dobrymi wynikami wyborczymi. Jest to problem szczególnie ważny w sytuacji, w jakiej znalazła się teraz Europa, do której napływają całe rzesze imigrantów z krajów ogarniętych wojną. A zdobycie władzy przez ugrupowania wyraźnie antyimigranckie może spowodować niezliczoną ilość tragicznych w skutkach politycznych decyzji, w duchu skrajnego nacjonalizmu.

Bibliografia

- Betz H.G., *The new Front National: Still a master case?*, „Recode” 2013, nr 30.
- Bovekerk H., *Prototypical fascism in contemporary Dutch politics*, Tilburg 2011.
- Clifton J., *What’s in a name? Names, national identity, assimilation and the new racist discourse of Marine Le Pen*, „Pragmatics” 2013, nr 23:3.
- Crewson J., *Geert Wilders and the Dutch Party for Freedom: A turn towards the centre?*, Windsor 2014.
- Delistraty C.C., *Understanding the French Front National: immigration, unemployment, and priming*, New York 2014.
- Exposing the demagogues. Right-wing and national-populist parties in Europe*, red. K. Grabow, F. Hartleb, Brussels 2013.
- Gilia C., *Frontul Național francez – surpriza alegerilor europene din 2014?*, „Sfera Politicii” 2014, nr 3 (179).
- Kalinowska K., *Redivivus eurosceptycyzmu w Polsce – na przykładzie wybranych partii i ugrupowań politycznych*, „Unia Europejska. Perspektywy Społeczno-Ekonomiczne” 2014, nr 6.
- Kilar R., *Francuski Front Narodowy*, Kraków 2001.
- Mietelski M., *Poglądy gospodarcze europejskich ruchów nacjonalistycznych*, „Polityka Narodowa” 2012, nr 12.
- Moors H., Balogh L., van Donselaar J., de Graaf B., *Polarisatie en radicalisering in Nederland. Een verkenning van de stand van zaken in 2009*, Tilburg 2009.
- Nowicki M., Pawlicki J., *Skrajny Front Europy*, „Newsweek” 2013, nr 43/13.
- Pankowski R., *Neofaszyzm w Europie Zachodniej*, Warszawa 1998,
- Populis rethoric: Front National*, „Counterpoint European Parliament Election Briefing” 2014, nr 4.
- PVV, *Hún Brussel, óns Nederland. Verkiezingsprogramma 2012–2017*, The Hague 2012.
- Saint-Martin E., *Profile analysis. The Front National: model for the radical right?*, Ottawa 2013.
- Shields J., *Marine Le Pen and the ‘New’ FN: A Change of Style or of Substance?*, Parliamentary Affairs 2013, nr 66 (1).
- Van Donselaar J., Rodrigues P.R., *Monitor Racisme & Extremisme*, Amsterdam 2008.
- Van Kessel S., *Euro-enthusiasm, euro-rejection, and various shades of grey: The 2014 European Parliament election campaign in the Netherlands*, „Commentary” 2014, nr 18.
- Vossen K., *Classifying Wilders: The ideological development of Geert Wilders and his Party of Freedom*, „Politics” 2011, vol. 31 (3).

Williams M.H., *A new era for French far right politics? Comparing the FN under two Le Pens*, „Análise Social” 2011, Vol. XLVI (201).

Wilson R., Hainsworth P., *Far right parties and discourse in Europe: A challenge for our times*, Brussels 2012.

Contemporary extremely nationalistic discourse on the example of the French National Front and the Dutch Party for Freedom

Summary: The article describes and compares the two extremely nationalist groups which is: the French National Front, led by Marine Le Pen and the Dutch Freedom Party, founded by Geert Wilders. The publication presented the key demands of the program and forms of action of this organizations. Subsequently comparative analysis of these two parties was conducted, which shows that the French formation evolves into softened public discourse, while the Dutch constantly radicalized their message. In the last part of the publication, it will be also outlined the political future of these groups, placed in the broader context of the functioning of the extreme nationalist organizations.

Keywords: nationalism, euroscepticism, immigration, Front National, Party for Freedom.